

УДК 94 (477) “1939-1945”: 281.96

Андрій Смирнов,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Національний університет “Острозька академія” (Острог, Україна)
andrii.smyrnov@oa.edu.ua

ПІНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР 7–10 ЛЮТОГО 1942 РОКУ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Стаття присвячена Пінському Собору 1942 р. та його наслідкам для української православної спільноти. Митрополит Варшавський Діонісій Валединський призначив архієпископа Луцького Полікарпа Сікорського “тимчасовим адміністратором Православної Церкви на визволених українських землях”. У лютому 1942 р. у Пінську владика Полікарп за допомогою архієпископа Олександра Іноземцева розпочав рукоположення єпископів для української Церкви в канонічній єдності з Варшавським митрополитом. Нововисвячених архієреїв Юрія Кореністова, Ніканора Абрамовича та Ігоря Губу включили до складу Собору єпископів. Затверджений спеціальний чин приєднання липківських священників через сповідь і прочитання формули рукопокладення на практиці єпископами УАПЦ реалізовувався як повторна хіротонія. Це рішення дало можливість залучити патріотичне духовенство до автокефального руху і поширити вплив Адміністрації на Схід України. Детально проаналізована реакція різних церковних середовищ на пінські ухвали.

Ключові слова: Полікарп Сікорський, Православна Церква, автокефалія, Собор єпископів, хіротонія, канонічність, ієрархія.

Andrii Smyrnov
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
assistant professor of the department of history,
National University of Ostroh Academy
andrii.smyrnov@oa.edu.ua

THE PINSK CHURCH COUNCIL ON 7–10 FEBRUARY 1942 AND ITS CONSEQUENCES

The article deals with the Pinsk Council, 1942 and its consequences for the Ukrainian Orthodox community. Following the German invasion of Ukraine efforts were immediately begun to revive the Church there. On December 24, 1942 Metropolitan Dionisii Valedynskyi of Warsaw appointed Polikarp Sikorskyi, the Archbishop of Lutsk, to the post of the ‘Temporary Administrator of the Orthodox Autocephalous Church in the liberated lands of Ukraine’ and also blessed

Archbishops Polikarp and Olexander of Pinsk and Polissia to consecrate new bishops for Ukraine. On February 10, 1942, the Council of bishops meeting in Pinsk responded to the request of the surviving clergy and faithful of the UAOC's 1921 formation by accepting them under jurisdiction of the Autocephalous Orthodox Church in Ukraine. During this historical meeting, Archimandrite Nikanor Abramovych (February 9) and Archimandrite Ihor Huba (February 10) were ordained by Archbishop Polikarp Sikorskyi, Archbishop Olexander Inozemtsev and Bishop Yurii Korenistov of Brest, who was himself consecrated on 8 February by Polikarp and Oleksander. The reaction of different ecclesiastical groups towards the Pinsk Council is studied in detail.

Key words: Polikarp Sikorskyi, the Orthodox Church, autocephaly, consecration, canonicity, hierarchy.

Історія українського православ'я в роки Другої світової війни продовжує привертати увагу дослідників, породжує палкі наукові й суспільні дискусії. Вагомий внесок у наукове вивчення цієї проблеми здійснили В. Борщевич, І. Власовський, Ю. Волошин, О. Лисенко, о. Тимофій Міненко, В. Пашенко, С. Савчук та Ю. Мулик-Луцик, Н. Стоколос та інші автори.

Власне джерельна база досліджуваної теми доволі вузька, що позначилося на історіографії проблеми. До окремих аспектів перебігу Пінського церковного Собору єпископів, який започаткував канонічну ієрархію Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), зверталися А. Дублянський, В. Костюк, І. Преловська, В. Рожко¹. Авторіві поталанило віднайти в архівних зібраннях нові джерельні матеріали, що дають змогу детальніше розкрити соборні рішення, створюють потребу глибшого дослідження обставин проведення Пінського Собору. З огляду на це метою наукової статті є висвітлення ключових постанов Собору та їх наслідків для розвитку Православної Церкви в Україні періоду німецької окупації.

Ситуація напередодні Собору

Ейфорія перших місяців німецької окупації активізувала національно-церковні процеси. У середовищі української інтелігенції виник потяг до створення УАПЦ, яка була б цілковито незалежна від будь-якого закордонного релігійного центру. Щоправда, поки прихильники автокефалії дискутували і з великим запізненням засуджували діяльність автономістів, найсприятливіший час для розвитку УАПЦ було згаяно.

¹ Дублянський А. *Тернистим шляхом: Життя митрополита Ніканора (Абрамовича)*. Лондон, 1962; Костюк В. *Історія Полесської єпархії (1922–1944)*. Брест, 1999; Преловська І. Пінський Собор УАПЦ 8–10 лютого 1942 р. та його наслідки (до 70-ї річниці Собору). *Історія релігій в Україні*. Кн. 1, 2012, 623–628; Рожко В. *Блаженніший митрополит Полікарп Сікорський: шлях до автокефалії*. Луцьк, 2015.

Натомість його продуктивно використали автономісти для інституалізації своєї Церкви.

18–23 серпня 1941 р. у Почаївській лаврі проходив обласний Собор єпископів, у якому взяли участь владика Олексій Громадський, Симон Івановський, Пантелеймон Рудик і Веніамін Новицький. Апелюючи до історичного досвіду, владика проголосили створення Автономної Православної Церкви (АПЦ) у складі Московського Патріархату, очільником якої обрали архієпископа Волинського і Житомирського Олексія².

Сьогодні більша частина дослідників пов'язує виникнення УАПЦ формації 1942 р. із так званим “декретом” митрополита Варшавського Діонісія від 24 грудня 1941 р. У цьому листі до архієпископа Луцького і Ковельського Полікарпа Сікорського повідомлялося: “На просьбу православних церковних рад Волині від 14 грудня ц. р., я постановив утворити Тимчасову адміністрацію нашої св[ятої] Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях. Тимчасовим адміністратором призначаю Ваше Високопреосвященство і прошу Вас співпрацювати з Високопреосвященнішим архієпископом Олександром. Про всі Ваші проекти й розпорядження прошу негайно мене сповіщати для надання їм остаточної канонічної санкції”³.

Зі створенням Адміністрації Варшавської Митрополії в українських землях було започатковано процес конституювання УАПЦ в роки війни. “З моментом вибору Собором нового голови Церкви в Україні, функції Адміністрації як тимчасового органу церковної влади, припиняться”, — повідомляв владика Полікарп⁴. Отже, Адміністрація вважала себе лише тимчасовим вищим церковним органом до проведення помісного Собору. В українській церковній історіографії на означення цієї еклізіальної структури узвичаєно термін “УАПЦ формації 1942 р.”. Його часто використовував у своїх працях Іван Власовський на противагу терміну “УАПЦ формації 1921 р.”⁵.

Із перших днів свого існування Адміністрація УАПЦ, виступаючи за реалізацію ідеї автокефалії української Церкви, була змушена рахуватися з кількома чинниками: по-перше, визначення взаємин з АПЦ; по-друге, врахування настроїв серед вірян, які вимагали висвяти єпископів на Сході; по-третє, адаптація до нових політичних умов (співіснування з

² Смирнов А. Почаївський церковний Собор 18–23 серпня 1941 року. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Серія “Історичні науки”*. 24 (2015), 61–66.

³ Смирнов А. *Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930–1944*. Київ, 2008, 257–259.

⁴ Інтерв'ю з владикою Полікарпом. *Волинь*. Ч. 6 (26 лют. 1942), 3.

⁵ Власовський І. *Нарис історії Української Православної Церкви: в 4 т., 5 кн.* Київ, 1998. Т. 4: (XX ст.), Ч. 2, 365, 371.

німецькою окупаційною адміністрацією). Ускладнювала ситуацію відсутність безпосередньої комунікації з митрополитом Діонісієм, якому німці категорично заборонили відвідувати райхскомісаріат “Україна”.

Одним із найсерйозніших викликів перед УАПЦ була катастрофічна нестача архієреїв. Автокефалістів представляв лише архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп, а ієрархам із Генерал-губернаторства не вдалося отримати перепустку для в'їзду на територію України. Неодноразово на єпископа розглядалася кандидатура настоятеля української парафії у Франції о. Іларіона Брендзана, однак цей задум не вдалося реалізувати через його хворобу та супротив Павла Скоропадського⁶. У регіонах ситуація була настільки критичною, що київські “липківці” погрожували повторити соборний акт архієрейської висвяти 1921 р., а херсонське духовенство було готове спрямувати свого кандидата для єпископської хіротонії в одну з православних країн Південно-Східної Європи⁷.

Про плани розпочати рукоположення нових ієрархів архієпископ Полікарп уперше заявив у інтерв'ю Федору Дудко 20 січня 1942 р., яке через місяць було опубліковане в газеті “Волинь”: “У кандидати на нових єпископів намічено цілу низку заслужених церковних діячів, з яких деякі понесли тяжкі переслідування на постах оборонців українського православ'я... На мені й архієпископові Пінському Олександрові, як на архієреях, що визнають канонічні засади в нашій Церкві, лежить важне завдання висвячення нових єпископів”⁸.

Як впливає зі звітів Макара Середюка, довіреної особи архієпископа Холмського і Підляського Іларіона Огієнка, який 22 січня відвідав владика Полікарпа, “планується дальше свячення якнайбільше українських єпископів, щоб прискіпити скликання Собору українського нового єпископату і вибрати первоієрарха. Після такого вибору зверхність Діонісія автоматично припиниться”⁹. Щодо єпископів-автономістів, то всі вони “будуть усунені й викинені на московські етнографічні землі, як не-українці”¹⁰.

У листі від 3 лютого 1942 р., адресованому архієпископу Іларіону, владика Олексій писав: “Коли б погодилися зі мною наші миряне, я

⁶ *Волинь*. Ч. 9 (1 лют. 1942), 4; Бачинський Є. *Нарис історії парафій УАПЦ у Франції (1924–1947 рр.)*. Чикаго, 1954, 14.

⁷ Державний архів Київської області. Ф. 2412. Оп. 2. Спр. 199. Арк. 110–110-зв.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 26–26-зв.

⁸ Інтерв'ю з владикою Полікарпом..., 3; Український голос. Ч. 4 (1942), 6; University of Alberta Archives (UAA), Minenko Collection, box 57, item 1406.

⁹ UAA, Minenko Collection, box 5, item 182(a).

¹⁰ *Ibid.*, item 183.

прямував би до скасування екзархату і Адміністрації і за негайне проголошення митрополита Київського і усієї України, бо бачу, що до Помісного Собору довго чекати, і до нього може бути нароблено много зла”¹¹. Після створення Адміністрації Олексій перебував у стані глибокої депресії і песимістичному настрої. Він уважав, що кандидатура адміністратора погоджена в Берліні, й готовий був поступитися лідерством на користь холмського архієрея: “Особисто не маю ніяких аспірацій й свідомий того, що в українськiм громадянстві — не популярний. Хочу тільки залишитися архієпископом Волинським і Житомирським”¹².

26 січня Ковельська церковна рада запропонувала дві кандидатури для архієрейської висвяти: патріотично налаштованих священників-удівців Ніканора Абрамовича та Ігоря Губу¹³. Архієпископ Полікарп прибув до Ковеля 6 лютого, зустрівся з потенційними кандидатами і разом із ними та колишнім сотником УНР Василем Оксіюком вирушив до Пінська. По дорозі через несприятливі погодні умови вони переночували в Кобрині й прибули до Пінська 7 лютого після обіду¹⁴.

Пінські ухвали

Того ж дня у пінському архієрейському домі розпочалися перші засідання Собору єпископів, підставою для скликання якого були листи митрополита Діонісія від 11 серпня, 3 і 13 листопада, 24 грудня 1941 р. В архіві УПЦ у США збереглися усі 10 ухвал, які дають можливість відтворити перебіг соборних діянь. Головою Собору єпископів, як старший за хіротонією, став Олександр Іноземцев, а секретарем — член Поліської духовної консисторії, протоієрей Микола Житинський (1901–1986). Розглянувши справу про організацію тимчасового вищого церковного управління в краї, Собор ухвалив:

1. Вищою церковною владою є Собор архієреїв у складі всіх канонічних єпархіальних і вікарних єпископів на чолі з владикою Олександром. Ухвали подаються на затвердження митрополиту Діонісію.

2. Собор єпископів збирається у разі потреби, але не менше двох разів, або принаймні один раз на рік¹⁵.

У рішеннях Собору не згадується про встановлення вищого церковного управління, хоча владика Полікарп вже розпочав організацію Адміністрації.

¹¹ *Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*. Київ, 2011, 270.

¹² UAA, Minenko Collection, box 5, item 183.

¹³ Важні постанови Ковельської Церковної Ради. *Український голос*. Ч. 6 (1942), 6.

¹⁴ Дублянський А. *Вказ. праця*, 26–27; *Український голос*. Ч. 8 (1942), 3.

¹⁵ UAA, Minenko Collection, box 6, item 235; Ukrainian History and Educational Center Archives, Somerset, New Jersey (UHECA), Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 8.

Найважливішим завданням, яке стояло перед соборянами, вважалася висвята нових ієрархів. Друга ухвала Собору була присвячена розгляду питання про архіпастирську опіку Берестейщини, яка увійшла до райхс-комісаріату “Україна”. За радянської влади колишній Брестський повіт було приєднано до Гродненської єпархії, а на вікарного єпископа висвячено настоятеля Жировицького монастиря архімандрита Венедикта Бобковського. У період німецької окупації він керував Гродненською єпархією. З огляду на це Собор єпископів ухвалив: “1) єпископа Венедикта не лічити єпископом Берестейським; 2) члена Поліської духовної консисторії архімандрита Юрія (Кореністова) возвести в сан єпископа Берестейського з тимчасовим перебуванням в м. Кобрин”. Наречення (7 лютого) і рукоположення (8 лютого) Кореністова відбулися з благословення Варшавського митрополита в домовому храмі св. Миколая за участю двох архієреїв — Олександра і Полікарпа. У листі від 3 січня 1942 р., адресованого архієпископу Олександрю, митрополит Діонісій писав: “Благословляю Вам з високопреосвященішим архієпископом Полікарпом удвох звершити цю хіротонію: я — третій — духовно буду з Вами під час цього священнодійства”¹⁶. На підставі соборної ухвали (ч. 3) владику Юрія Кореністова включили до складу Собору єпископів, і він брав участь у всіх пінських засіданнях і хіротоніях¹⁷.

8 лютого соборяни заслухали доповідь архієпископа Полікарпа “про необхідність негайного задоволення прохання церковних рад на Київщині” щодо скерування єпископів для архіпастирської праці. Він звернувся з таким листом до Собору: “На підставі повідомлення Блаженішого митрополита Діонісія від 24 грудня 1941 року ч. М-1418 і згоди його на кандидатів, виставлених депутатом від церковних рад Волині п. інженером Євгеном Архипенком, яко адміністратор святої Православної Церкви на визволених українських землях, пропоную висвятити на єпископа Чигиринського протоієрея — нині архімандрита Ніканора Абрамовича, коли на те буде згода Собору єпископів”¹⁸. Напередодні 7 лютого о. Ніканор склав чернечі обіти. “Вечером по всеношній Старий через свою «грамотність» постригає мене просто у «велику схиму», обминувши усі попередні чинності”, — згадував він через п’ять років про цю подію¹⁹. У російській традиції, яка досі домінує в Східній Європі, православний єпископат формується з мантійного монашества. Через це овдовілі

¹⁶ UAA, Minenko Collection, box 6, item 236; UHECA, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 1.

¹⁷ UHECA, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 8.

¹⁸ UAA, Minenko Collection, box 6, item 235.

¹⁹ Ibid., box 17, item 669.

священики перед архієрейською хіротонією зобов'язані прийняти чернечий постриг.

Попри відсутність письмової згоди Варшавського митрополита, Собор єпископів ухвалив: “Архімандрита Ніканора (Абрамовича) возвести в єпископа Чигиринського, як тимчасового вікарія високопреосвященнішого адміністратора звільнених земель України, з перебуванням у Києві; наречення його во єпископа учинити 8-го цього лютого, а хіротонію — 9-го лютого в пінській архієрейській церкві”²⁰. Він також увійшов до складу Собору єпископів (ухвала ч. 5).

Відповідно до шостої ухвали від 9 лютого архімандрит Ігор Губа був обраний на єпископа Уманського з осідком у Білій Церкві як тимчасовий вікарій адміністратора. З “технічних причин” погодження його кандидатури від митрополита Діонісія не вдалося отримати, однак о. Ігоря висунула церковна громадськість Ковельщини: “Українська Церква мусить мати свою рідну ієрархію. Це не є лише бажання членів Церкви, це є невмолима вимога часу. Часу відродження українського «я», української державності. Своя Церква — своя церковна ієрархія! Українське громадянство м. Ковеля і округи, оцінюючи сучасне положення нашої Православної Церкви, звертається зі щирою проською до Вашого Високопреосвященства поповнити склад вищої церковної ієрархії єпископами-українцями. Зі свого боку просить хіротонізувати в єпископи п. о. настоятеля св. Благовіщенської церкви м. Ковеля протоієрея Івана Губу”²¹. Серед численних підписів на підтримку кандидата знаходимо також імена Андрія Мисечка, Уласа Самчука, Івана Тиктора, Василя Штуля та інших відомих громадських і політичних діячів того часу. 8 лютого Ігор Губа був пострижений у монашество, 9 лютого — наречений на єпископа Уманського, а наступного дня відбулася його архієрейська хіротонія за участі чотирьох ієрархів. Нововисвяченого єпископа включили до складу Собору єпископів (ухвала ч. 8)²².

За повідомленням газети “Український голос” 9 і 10 лютого відбулися засідання Собору всіх єпископів, “на яких були винесені дуже важні постанови”, однак про їх зміст у пресі не згадували²³. Це було пов'язано з тим, що учасники розглянули низку дражливих питань. Занепокоєний діяльністю напівсамостійного Камінь-Каширського архієпископа Антонія Марценка, який до війни був вікарієм Поліської єпархії, 26 січня 1942 р. владика Олександр вирішив звільнити його з посади і відправити у

²⁰ Дублянський А. *Вказ. праця*, 28; УНЕСА, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 8.

²¹ УНЕСА, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 7.

²² *Ibid.*; folder 8.

²³ Український голос. Ч. 8 (1942), 3.

Милецький Миколаївський монастир “з правом відправляти в монастирських церквах Служб Божих і одержувати від монастиря приміщення, утримання та обслуги”. Ухвалою ч. 7 від 9 лютого архієрейський Собор затвердив розпорядження Поліського архієрея, проте владика Антоній, який належав до АПЦ, відмовився його виконувати²⁴.

Крім того, соборяни запропонували шість кандидатур на заміщення єпископських кафедр на Сході України: протоієрея Євгена Селецького, протоієрея Іларіона Брендзана, священника Григорія Шиприкевича, протоієрея Якова Костецького, священника Василя Голубовича, професора Івана Коровицького. Після схвалення митрополитом Діонісієм Собор мав повернутися до обговорення цього питання²⁵. У результаті єпископом став тільки Григорій Шиприкевич.

Останнє засідання архієрейського Собору 10 лютого стосувалося процедури прийняття “липківського” духовенства до Адміністрації. Річ у тім, що в Києві активно відроджувалося церковне життя, була створена церковна рада на чолі з М. Рибачуком. Останній вже прибув до Луцька з метою пошуку єпископа для Київщини. Не гаяли часу і автономісти, які призначили керівником Київської єпархії Пантелеймона Рудика. Тим часом в Андріївській церкві Києва “липківці” поминали владика Іларіона і запрошували його обійняти київську кафедру²⁶. За таких обставин для Адміністрації було важливо приєднати цих діячів, щоб поширити свій вплив на Східну Україну. Владика Полікарп доповів, що там залишилося багато священників, які “шукають єднання з православною ієрархією нашою”.

Священники з УАПЦ митрополита Василя Липківського актом від 19 березня 1942 р. визнали над собою юрисдикцію архієпископа Полікарпа. Канонічною засадою для цього була ухвала ч. 10 від 10 лютого 1942 р. Пінського Собору єпископів: “Пастирів вищеподаної ієрархії приймати в суцїм сані, згідно з чином, установленим у св[ятій] Православній Вселенській Східній Церкві”²⁷. Що ж означало прийняття “в суцїмому сані” і за яким чином відбувалася реалізація цієї ухвали на практиці? Формальним підґрунтям прийняття “липківського” духовенства стало 52 Апостольське правило, тобто покаяння. Владика Ігор Ісиченко, покликаючись на о. Тимофія Міненка, стверджує, що під “суцїм саном”

²⁴ УНЕСА, УАОС records, box 2, folder 3.

²⁵ Ibid.; UAA, Minenko Collection, box 6, item 236.

²⁶ Ibid., box 5, item 183.

²⁷ *Мартирологія Українських Церков*. Т. 1: Українська Православна Церква. Балтимор, 1987, 687.

мали на увазі сан, у якому відбувалося входження кліриків до міжвоєнної УАПЦ²⁸.

Як свідчить збережений “Чин приєднання священиків іншої висвяти до УАПЦ — 1942 р.”, єпископ приймав сповідь, читав розрішальну молитву, а потім, поклавши руки, читав дві спеціальні молитви. Перша починалася так: “Боже безпочатковий і вічний, від усякого створіння найстарший, що вшановуєш почесною пресвітера тих, що по обранню Церкви Твоїї на цей ступень удостоїлися вийти, що священнодійствували слово Твоїї істини. Сам, Владико всіх, благослови й раба Твого цього, що йому Ти велів прийняти від нас покладання рук...”. Друга молитва завершувалася словами “руки покладаю і як невисвячено висвячую тебе (...) на пресвітера св[ятої] Христової Громади”²⁹. Практичне застосування чину залежало від обставин і конкретного єпископа.

Зокрема, владика Олександр Іноземцев у листі до Іларіона Огієнка в травні 1942 р., коментуючи пінську ухвалу, звертав увагу на дві передумови прийняття “липківців”: 1) духівник, приймаючи сповідь, з’ясовував, чи немає канонічних перешкод для прийняття до кліру; 2) під час архієрейської Літургії єпископ, поклавши руки, таємно промовляв формулу рукопокладення “Божественна благодать, що завжди недужих оздоровлює і те, що їм недостає, доповнює...”³⁰. Автономісти вбачали у цьому відступ від православної sacramentalної практики, яка не передбачає поєднання таїнств покаяння і хіротонії, однак саме в такий спосіб відбувалося “досвячення” “липківського” духовенства.

“Під час усіх цих урочистостей архієрейська церква в Пінську була переповнена вірними, незважаючи на будні дні... Служби Божі з участю нововисвячених єпископів-українців правилися по-українськи... По всіх урочистостях відбулося в апартаментах владики пінського Олександра прийняття, на яке крім усіх єпископів був запрошений пінський посадник, його заступник та інші гості”, — повідомляв часопис “Український голос” у розлогій статті “Історичні постанови єпископських соборів у Пінську” за 19 лютого 1942 р. Автор матеріалу був переконаний, що пінські ухвали та архієрейські хіротонії — “це події історичної ваги в церковному нашому житті, які матимуть величезний вплив на оздоров-

²⁸ Ігор (Ісіченко), архієп. Канонічні засади утворення Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви. *Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл (Булдовський)*. Харків, 2011, 6.

²⁹ УАА, Minenko Collection, box 6, item 234.

³⁰ Ibid., box 7, item 243.

лення й нормалізацію захитаних в останніх часах відносин у лоні нашої Св[ятої] Церкви”³¹.

Варто також звернути увагу на ще одне важливе питання, яке обговорювалося під час архієрейських засідань у Пінську. Як стверджує І. Власовський, після прибуття вікарних єпископів до Києва передбачалася велика кількість висвят, однак у Великий піст за церковним уставом рукоположення священнослужителів за Літургією звершуються не щодня. Крім того, московська традиція допускала тільки одну дияконську і одну ієрейську хіротонії. З огляду на це владика Юрій запропонував відродити давню українську практику висвяти під час Літургії кількох ставлеників у диякони чи священники³². “Пінський Собор 1942 р. прийняв до відома вияснення єпископа Юрія й домовився в разі конечної потреби відновити стару практику Української Православної Церкви висвячування по кілька кандидатів на одній Літургії”, — зазначав владика Ніканор³³. На відміну від Католицької Церкви київська православна традиція передбачала рукоположення кліриків не однією групою, а кожного кандидата окремо один за одним. Згодом відроджена українська практика стала об’єктом гострих звинувачень із боку Олексія Громадського як антиканонічний відступ від православ’я.

Повернувшись до Луцька, 13 лютого владика Полікарп утворив “дорадчо-виконавчий орган” — Адміністрацію Православної Церкви на визволених українських землях, до якої увійшли Н. Кибалюк як член-керманіч справ і о. Микола Малюжинський як член Адміністрації. 19 лютого адміністратор надіслав звіт та ухвали Пінського Собору для митрополита Діонісія, беручи провину за самовільну єпископську хіротонію Ігоря Губи на себе: “Вину за те, що я не зміг і не успів з причин тяжкої комунікації з Варшавою мати Вашу згоду на його висвячення я беру на себе, як тимчасовий адміністратор”³⁴. Крім того, серед претендентів на єпископський сан фігурував протоієрей Пилип Тимошук, якого підтримав Луцький архієпископ. У церковних колах обговорювалася кандидатура директора Березнівської гімназії та колишнього в’язня Берези Картузької о. Миколи Буховича (1872–1945), якого як українця нібито планував хіротонізувати владика Олексій Громадський на єпископа Рівненського³⁵.

³¹ Український голос. Ч. 8 (1942), 3.

³² Власовський І. *Нарис...*, 218.

³³ Чигиринський Є.Н. Українська Православна Церква в 1941–1943 роках. *Рідна Церква*. Новий Ульм, Ч. 49 (1962), 9.

³⁴ УАА, Minenko Collection, box 6, item 236.

³⁵ Бігдай Ф. Церковні справи на Волині року 1941-го. *Віра й культура*. Ч. 5 (1960), 12.

Реакція церковних осередків

Якою ж була реакція церковних середовищ, насамперед у Варшаві, Кременці та Холмі, на пінські події? На думку о. Т. Міненка, “зважаючи на воєнний час та виняткову церковну політику окупаційної влади й церковну політику різних груп населення в той час, у церковно-канонічних справах різні випадки треба приймати зі становища рецепції Церкви, чи її першоієрарха й єпископату”³⁶. Як впливає з листа архієпископа Краківського і Лемківського Палладія Видибіди-Руденка, який за дорученням митрополита Діонісія відповів Полікарпу, всі ухвали Собору “приймаються до відома і акцептуються”³⁷. Постанови Собору до Варшави 28 лютого також надіслав владика Олександр. Варшавський митрополит відповів: “Ваші соборні діяння я схвалюю”³⁸.

Розглянувши пропоновані кандидатури на єпископів, митрополит Діонісій у листі до архієпископа Олександра від 15 квітня 1942 р. виступив категорично проти о. І. Брендзана, бо “свого часу нашим Синодом у Варшаві було встановлено канонічну перешкоду в його подальшому просуванні по ієрархічній драбині”. Кандидатура о. М. Буховича відпала через його похилий вік та підірване здоров'я. Архієпископ Полікарп пропонував у далекій перспективі додатково розглянути кандидатуру колишнього греко-католика, священника Михайла Тарнавського, однак про нього у митрополита бракувало відомостей, тому він утримався³⁹.

Емігруючи через Варшаву на Захід, у травні 1944 р. всі архієреї УАПЦ дістали спеціальні довідки від митрополита Діонісія, у яких зазначалося, що вони отримали з його благословення канонічну хіротонію й, перебуваючи з ним та святішими православними патріархами в канонічній єдності, “належать до єпископату Св[ятої] Вселенської Православної Церкви”⁴⁰. На підставі вищезазначеного можемо констатувати рецепцію пінських висвят Варшавською Митрополією та її першоієрархом.

Варто зауважити, що одразу після Собору розпочалася боротьба за лідерство в УАПЦ. На особливі права претендували як тимчасовий адміністратор, так і голова Собору єпископів. З огляду на це на особливу увагу заслуговує текст листа Сікорського до Іноземцева від 25 лютого 1942 р., що зафіксував принципові розбіжності в поглядах ієрархів на керівництво церковними справами: “Єдиною найвищою канонічною

³⁶ UAA, Minenko Collection, box 57, item 1406.

³⁷ Ibid., box 6, item 236.

³⁸ Ibid., box 7, item 243(a).

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Дублянський А. *Вказ. праця*, 46.

правною церковно-адміністративною владою на всіх визволених українських землях є Адміністратор Святої Автокефальної Православної Церкви, який керує всіма церковними справами через Адміністратуру. Правлячі єпархіальні ієрархи і всі вікарні єпископи підлягають в адміністративному відношенні зо всіма своїми керуючими органами Адміністраторові. На звільнених українських землях існує три єпархії: Пінська, Кременецько-Рівненська і Луцько-Ковельська. Пінська єпархія залишається в тих межах, які вона мала до німецько-польської війни. Кременецько-Рівненська єпархія складається з округ: Кременецької, Дубенської, Рівненської, Здолбунівської і Костопільської. Луцько-Ковельська єпархія складається з округ: Луцької, Ковельської, Володимирської, Любомльської і Горохівської. Всі парафії поза межами цих єпархій підлягають Адміністраторові, або призначеним ним його вікаріям-єпископам”.

Архієреям заборонялося висвячувати і призначати священнослужителів за межами своїх єпархій. Діловодство мало вестися українською мовою, а листування з окупаційною адміністрацією — німецькою. Далі владика Полікарп установив таку форму поминання церковної і світської влади за богослужінням: “Владика нашого блаженнішого митрополита Діонісія, і владика нашого адміністратора, високопресвященнішого архієпископа Полікарпа, і владика правлячого, або вікарія”. “Богомбережену Україну, Верховного Вождя Німецького Народу, Уряд і Військо його нехай пом’яне...”, — зазначалося в документі. Варшавського митрополита мали поминати тільки єпископи, а священникам благословлялося молитися за владика адміністратора і правлячого та вікарного архієреїв. Після Літургії повинна співатися молитва “Боже Великий Єдиний”⁴¹. Отже, владика Полікарп трактував архієпископа Олександра тільки як правлячого архієрея Пінської єпархії, який зобов’язаний був підкорятися розпорядженням адміністратора.

Проведення Пінського Собору і висвячення нових ієрархів стали справжньою несподіванкою для автономістів. Занепокоєні таким розвитком подій, 15 лютого вони поспіхом проголосили “необхідне канонічне роз’яснення”. Посилаючись на 19 правило Антіохійського Собору, що забороняє рукополагати єпископів без згоди обласного митрополита, владика Олексій не визнав законними пінські хіротонії. “Архієпископ Олександр і єпископ Полікарп жодного управління на землях України не мають, — стверджували владика Олексій та Веніамін, — а тому скласти з себе Собор єпископів не можуть і висвячувати архієреїв не можуть”⁴².

⁴¹ UAA, Minenko Collection, box 7, item 243; UHECA, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 7.

⁴² UAA, Minenko Collection, box 1, item 44.

Через два тижні вони оприлюднили друге “необхідне канонічне роз’яснення в зв’язку з ухвалою про приєднання липківського священства “в суцїм санї”. У ньому на основї газетних публікацій зроблено висновок про грубе порушення православних канонів: “Приєднання липковського священства “в суцїм санї” являється порушенням священних канонів, бо воно того сану не має взагалї, а окремі представники того священства — двоє і троєженці, які не можуть по канонам входити в жодну щодо священства в Церкві ікономїю церковну”. Ця постанова, на думку Громадського, була “возстановленням “липковщини”, а її возстановителї самї стають “липковцями”. Апелюючи до авторитету видатного візантійського церковного канонїста Йоана Зонари, митрополит оголосив еретиками усіх, “хто не православний”.

30 квітня 1942 р. єпископат Автономної Церкви звернувся до православних українців із посланням, у якому назвав УАПЦ “сектою липківців” та проголосив усіх її священнослужителів безблагодатними. Екзарх України, який нарештї отримав письмовий текст десятої пїнської ухвали, доповнив попереднє роз’яснення погрозами відлучити від церковного спілкування усіх кліриків і мирян, які приєднуються до Адміністрації УАПЦ⁴³. Такі суворі канонічні санкції, які погрожував накласти владика Олексій, можна пояснити ескалацією міжправославного конфлікту та бажанням зупинити розвиток українського автокефального руху. На таких безкомпромїсних позиціях він стояв до жовтня 1942 р.

Тому коли М. Середюк на початку березня зустрївся з владикою Полїкарпом у Луцьку і запитав про об’єднання з АПЦ, адміністратор “відповїв категорично, що до цього ніколи дійти не може”⁴⁴. Тим часом 5 березня до Луцька прибув Кам’янець-Подільський єпископ Дамаскин Малюта, і, за повідомленням газети “Український голос”, передав адміністратору “декларацію вірності св[ятїй] Автокефальній Українській Православній Церкві з підпорядкуванням її зверхниковї Митрополитовї Дїонїсієві. Декларація владики Дамаскина зробила на вірних і духовенство дуже приємне враження”⁴⁵.

У квітні 1942 р. за дорученням Волинського митрополита в Пїнську побував єпископ Веніамін Новицький. “Відпав від нас Дамаскин [Малюта], але можливе поєднання з нами Александра і Георгїя, які “адміністратора” не поминають і недовольні з тієї форми, яку прийняло питання про липківців. Коли стисло буде відомо, що М[итрополит] Д[їонїсій (Валединський)] заперечує вмїшування в наші церковні справи,

⁴³ Ibidem; Власовський І. *Нарис...*, 223.

⁴⁴ УАА, Minenko Collection, box 5, item 183.

⁴⁵ Український голос. Ч. 10 (1942), 4.

північні єпископи поєднуються з нами”, — писав за результатами поїздки митрополит Олексій до архієпископа Іларіона⁴⁶.

Аналізуючи реакцію православного єпископату на проведення Пінського Собору, варто згадати про холмський осередок. Завдяки детальним звітам М. Середюка та інших адресантів амбітний архієпископ Іларіон, що претендував на лідерство в українській Церкві, був добре обізнаний з перебігом основних церковних подій на Волині. Він уважав неканонічним одноосібне розпорядження владики Діонісія про призначення Луцького архієпископа адміністратором УАПЦ, “бо це не правне вмішування до чужої церковної області, де митрополит з Генерал-губернаторства не має жодної влади...”⁴⁷.

У розлогодному листі від 12 березня 1942 р., адресованому Волинській церковній раді, владику висловив своє ставлення до Адміністрації УАПЦ та архієпископа Полікарпа Сікорського, до якого відчував особисту антипатію. На думку Огієнка, ця Церква є “неукраїнська й неканонічна” через такі причини:

1. Адміністратора призначили без врахування громадської думки, що є порушенням соборноправної традиції.

2. Призначення адміністратора відбулося без згоди Собору єпископів.

3. Церкву очолює росіянин Олександр Іноземцев.

4. Першим у Пінську висвятили росіянина Георгія Кореністова на українську берестейську кафедру.

5. Єпископів Ніканора та Ігоря висвячували росіяни, а не українці.

6. До складу Адміністрації увійшов автономний єпископ Дамаскин, якого звинувачували в зв'язках із радянськими спецслужбами.

7. “Усією Адміністрацією й Нададміністрацією керує росіянин Митрополит Варшавський”⁴⁸.

Усе вищезазначене дало підстави для холмського архієрея зробити висновок, що “Церква, яку Ви творите, не є ідейно українська, що головне завдання всієї цієї роботи — боротьба за владу в Церкві, яку хотять віддати до рук російського Варшавського Митрополита. Коли ввесь Єпископат, що очолюється тепер Архієпископом Олексієм, і якого Ви звете москалями НКВДистами, погодиться перейти в Адміністрацію, Ви його приймете так же легко, як прийняли Єпископа Дамаскина, бо вся справа ходить не про утворення Української Церкви чи про українську ідеологію, а виключно про владу над нашою Церквою росіянина Митро-

⁴⁶ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968)*. Упоряд. Ляхощкий В., Московченко Н., Преловська І. Т. 2. Київ, 2001, 275.

⁴⁷ УАА, Minenko Collection, box 6, item 187, 188.

⁴⁸ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка...*, 303–304.

полита Варшавського”. На завершення він обіцяв, що буде ревно молитися за об’єднання української Церкви, “бо робити святе діло треба тільки чистими руками, — без інтриг, і без обману, і без ламання св[ятих] Канонів”⁴⁹.

29 квітня архієпископ Іларіон написав листа владиці Олександрю, в якому просив надіслати копію постанови про прийняття “липківців”, “бо долею священників свячення покійного митрополита Василя Липківського я дуже цікавлюся”⁵⁰. Як відомо, Огієнко не визнавав липківської ієрархії та “київських канонів” 1921 р., а тому вважав полікарпівців також неканонічними.

Варто також згадати про реакцію Московського Патріархату на архіпастирську діяльність владики Полікарпа Сікорського. Незважаючи на те, що він не перейшов до Російської Церкви, у великодньому посланні 1942 р. за “змову єпископа Полікарпа з фашистами” місцєблюститель патріаршого престолу Москви митрополит Сергій Страгородський проголосив йому “позбавлення сану й чернецтва — з виключенням із духовного звання”⁵¹. Це було порушення канонічних норм і втручання у внутрішні справи іншої помісної Церкви, тому владика Полікарп ніколи не визнавав цих рішень.

Отже, в лютому 1942 р. у Пінську владика Полікарп за допомогою архієпископа Олександра Іноземцева розпочав рукоположення єпископів для української Церкви в канонічній єдності з Варшавським митрополитом. Нововисвячених архієреїв Юрія Кореністова, Ніканора Абрамовича та Ігоря Губу включили до складу Собору єпископів. Було запропоновано 6 нових кандидатур на заміщення єпископських кафедр. Затверджений спеціальний чин приєднання липківських священників через сповідь і прочитання формули рукопокладення на практиці єпископами УАПЦ реалізовувався як повторна хіротонія. Це рішення дало можливість залучити патріотичне духовенство до автокефального руху і поширити вплив Адміністрації на Схід України.

Владика Олексій та Іларіон негативно відреагували на пінські ухвали УАПЦ, зокрема, на приєднання “липківців”. Як наслідок, посилилося міжцерковне протистояння, що супроводжувалося взаємними звинуваченнями в неканонічності, поглибився інституційний розкол Православ-

⁴⁹ Там само, 304.

⁵⁰ УНЕСА, Metropolitan Oleksandr papers, box 1, folder 7.

⁵¹ Божиєю Милостию, возглавляющий Православную Русскую Церковь, патриарший местоблюститель, смиренный Сергей, митрополит Московский и Коломенский православным архипастырям, пастырями пасомым в областях Украины, пока еще занятых гитлеровскими войсками. URL: <http://www.sedmitza.ru/text/439907.html> (дата звернення: 12.09.2018).

ної Церкви в Україні. У розпачі Волинський митрополит писав холмському архієрею: “Таким чином, Церква наша розкололася, як і все у нас — на Україні розколюється, бо вже така вдача наша: без сварки і роздору обійтися не можемо...”⁵².

REFERENCES

1. Bachynskiy, Ye. (1954). *Narys istorii parafii UAPTs u Frantsii (1924–1947 rr.)*. Chicago. [In Ukrainian].
2. Bihdai, F. (1960). Tserkovni spravy na Volyni roku 1941-ho. *Vira i kultura*, (5), 11–13. [In Ukrainian].
3. Chyhyrynskiy, Ye.N. (1962). Ukrainska Pravoslavna Tserkva v 1941–1943 rokakh. *Ridna Tserkva*, (49), 8–10.
4. Dublianskyi, A. (1962). *Ternystym shliakhom: Zhyttia mytropolyta Nikanora (Abramovycha)*. London. [In Ukrainian].
5. Isichenko, I. (2011). Kanonichni zasady utvorennia Kharkivsko-Poltavskoi yeparkhii Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy. In: *Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva chasiv Druhoi svitovoi viiny. Mytropolyt Feofil (Buldovskiy)*. Kharkiv. [In Ukrainian].
6. Kostyuk, V. (1999). *Istoriya Polesskoy eparkhii (1922–1944)*. Brest. [in Russian].
7. Liakhotskyi, V., Moskovchenko, N. & Prelovska, I. (Comps.). (2001). *Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona) (1907–1968)*. Kyiv, 2001. V. 2. [In Ukrainian].
8. Prelovska, I. (2012). Pinskyi Sobor UAPTs 8–10 liutoho 1942 r. ta yoho naslidky (do 70-oi richnytsi Soboru). *Istoriia religii v Ukraini*, (1), 623–628. [In Ukrainian].
9. Prelovska, I. (Comp.). (2001). *Lysty vid hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoi nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohienka (mytropolyta Ilariona)*. Kyiv. [In Ukrainian].
10. Rozhko, V. (2015). *Blazhennishyi mytropolyt Polikarp Sikorskyi: shliakh do avtokefalii*. Lutsk. [In Ukrainian].
11. Smyrnov, A. (2009). *Mstyslav (Skrypnyk): hromadsko-politychnyi i tserkovnyi diiach. 1930–1944*. Kyiv. [In Ukrainian].
12. Smyrnov, A. (2015). Pochaiivskiy tserkovnyi Sobor 18–23 serpnia 1941 roku. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": Serii "Istorychni nauky"*, (24), 61–66. [In Ukrainian].
13. Vlasovsky, I. (1998). *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy*. Kyiv. Vol. 4, P. 2. [In Ukrainian].
14. Zinkevych, O. & Voronyn, O. (1987). *Martyrolohiia Ukrainykykh Tserkov*. Toronto; Baltimore. V. 1. Ukrainian Orthodox Church. [In Ukrainian].

⁵² *Епістолярна спадщина Івана Огієнка...*, 278.